

Att instruera i idrottskontext

Katarina Lundin

Abstract

This article investigates language use in sports, and more specific how trainers address their young trainees in athletics, jujutsu, and gymnastics. The article focuses the instructions that the trainees receive when performing different exercises during training. The primary theoretical framework is Bernstein's (1971 and onwards) concepts classification, framing, and a collective as opposed to an integrated code, concepts which are otherwise used in other contexts. Against this theoretical background, the trainers' language use is analyzed. In brief, the results show that the trainers' language for instructions can be described as a collective code, due to a strong classification and a strong framing. This has impact on and at the same time is the result of the trainers' language use.

Keywords

Barnidrottsträning, tränarspråk, klassifikation, inramning, kod

Katarina Lundin, lektor och docent i nordiska språk, Lunds universitet
Katarina.Lundin@nordlund.lu.se

Introduktion

I alla kommunikationssituationer har språket en avgörande funktion att uttrycka innehåll och mening men utöver detta även att socialisera in språkbrukare i nya sammanhang. Ett sådant sammanhang är idrottsvärlden, som utgör en viktig socialisationsarena för många barn och ungdomar. I denna artikel presenteras resultaten från en undersökning av språkbruket under träningspass i friidrott, jujutsu och gymnastik, som liksom andra idrottskontexter självklart baseras på verbalspråk. Fokus ligger på tränarnas instruktioner till de unga tränande under ett träningspass.

Syftet med föreliggande artikel är att undersöka tränarnas språkbruk under träningspass i friidrott, jujutsu och gymnastik. De forskningsfrågor jag avser besvara är dels hur tränarnas verbala instruktion till de tränande ser ut, dels hur de språkliga uttryck som tränarna använder för sina instruktioner kan motiveras och förklaras.¹²

Disposition

Föreliggande artikel inleds med en presentation av det empiriska materialet som är utgångspunkt för undersökningen. Denna presentation följs av en kort genomgång av relaterad forskning, men eftersom det inte finns några analyser av språkhandlingar i idrottskontexter kan den relaterade forskningen inte tillämpas i diskussioner resultatet av den föreliggande undersökningen. Den undersökning som presenteras i artikeln kan alltså beskrivas som en pilotundersökning, och därmed följer ett naturligt fokus på det empiriska materialet. Detta är en av studiens förutsättningar.

I det följande kapitlet presenterar jag fyra olika utgångspunkter för undersökningen. Den första är alltigenom teoretisk, medan de tre övriga mer har karaktär av metodiska utgångspunkter på så sätt att de tillhandahåller analysredskap. Den huvudsakliga teoretiska utgångspunkten i artikeln hämtas från Bernsteins (1971, 1975, 1979) begreppsapparat, klassifikation, inramning och kod. Bernsteins teorier återkommer som analys- och diskussionsredskap i det avslutande diskussionskapitlet, i ett försök att förklara resultaten.

Den andra utgångspunkten är språkhandlingar (Searle 1975, Teleman et al 1999, IV, Holmberg & Karlsson 2006, Saeed 2009). I avsnittet problematiseras förhållandet mellan syntaktiska analyser och kommunikativa aspekter av språkliga yttranden, utifrån resonemang om språkhandlingar, satstyper,

¹² Tack till Bengt Linnér för värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln.

form och funktion. Språkhandlingarna används som analysredskap i undersökningen.

Den tredje utgångspunkten är modaliteten i ett yttrande, som något förenklat kan beskrivas som talarens attityd till det sagda (Teleman et al 1999, IV, Kap. 32, Holmberg & Karlsson 2006:58ff). Modalitet behandlas inte lika utförligt som språkhandlingarna eftersom endast delar av modalitetsfältet har relevans för undersökningen. Även modalitet används som analysredskap i undersökningen.

Den fjärde och avslutande utgångspunkten är praktisk-metodisk. Här presenterar jag hur de olika språkhandlingarna kodats inför en kvantitativ delundersökning i konkordansprogrammet AntConc. Med hjälp av AntConc undersöker jag hur och i vilken utsträckning olika språkhandlingar kommer till uttryck. Efter en föranalys med utgångspunkt i språkhandlingar och modalitet blir AntConc ett redskap för en kvantitativ analys av materialet.

Genomgången av de fyra utgångspunkterna följs av ett kapitel om analys och resultat, som på grund av analysens karaktär behandlas tillsammans. Resultaten från språkhandlingsanalysen av tränarinstruktionerna presenteras under fyra olika teman: strukturen i kommunikationen under träningspassen, olika språkliga uttryck för uppmaningen som funktion, modaliteten i uppmaningarna respektive typer av frågor som ställs till de tränande barnen.

I ett avslutande kapitel diskuteras sedan analysresultaten med utgångspunkt i Bernsteins teoretiska ramverk.¹³

Material

Det empiriska materialet består av transkriberade ljud- och videoupptagningar från två träningstillfällen i de respektive idrotterna friidrott, gymnastik och jujutsu för barn i åldrarna 8–10 år (jfr Fundberg 2003, Ekberg 2009, Eliasson 2009, Heath, Hindsmash & Luff 2010). Detta resulterar i inspelningar om 2,5–3 timmar per idrott, beroende på träningspassens längd, och ett empiriskt material som totalt omfattar 10 timmar. Valet av idrotter är gjort bland annat utifrån respektive idrotts inneboende egenskaper: friidrott är både kollektiv och individualistisk och erbjuder genom sin grenmångfald stor variation, jujutsu är en kampsport som utövas person mot person, och gymnastik är en estetisk idrott och dessutom en bedömningssport.¹⁴

¹³ I artikeln redovisas några av resultaten från projektet "Språk i idrottskontext – medel för makt, lärande, demokrati?", som under åren 2016 och 2017 till viss del finansieras med medel från Centrum för idrottsforskning.

¹⁴ I denna del av projektet undersöks följaktligen inte lagsporter, eftersom sådana reser en annan typ av frågor och måste definieras in en annan typ av idrottslig kontext.

Träningspassen i friidrott leds av två tränare med samma status och uppgift i sin tränarroll, medan jujutsupassen har en tydlig huvudtränare – *sensei* – och tre assisterande tränare som ansvarar för olika delmoment. Träningspassen i gymnastik har en tydlig huvudtränare, och den assisterande tränaren ger inte några instruktioner över huvud taget utan fungerar endast som mottagare när gymnasterna utför avancerade hopp. I träningspassen i jujutsu och gymnastik finns alltså redan från början inbyggt en hierarkisk ordning mellan tränarna, medan de båda friidrottstränarna gemensamt leder hela träningspassen utan någon skillnad i tränarroll eller tränarstatus. Huvudtränaren i gymnastik och *sensei* i jujutsu har genomgått längre ledarskapsutbildningar. Övriga tränare, det vill säga de båda tränarna i friidrott och de assisterande tränarna i jujutsu, har gått interna ledarutbildningar.

Materialet är hämtat från träningstillfällen i de tre idrotterna eftersom målet är att undersöka hur tränarnas språkbruk fungerar som redskap i en lärandesituation för de tränande barnen. Därtill hade det varit svårt att dokumentera talhandlingar mellan tränare och tävlande vid ett tävlingstillfälle. Kommunikationssituationen och målet med kommunikationen är i många avseenden annorlunda i en tävlingssituation jämfört med en träningssituation, och en jämförelse mellan tränarspråk under träningspass och under tävling skulle dels ligga utanför ramarna för syftet med den aktuella undersökningen, dels kräva ett nytt och kompletterande material.¹⁵

Endast tränarna bär mikrofon under inspelningstillfällena, något som motiveras av att de tränande barnen skulle vara hindrade i sin träning av att bära en inspelningsutrustning av sådant slag. Kvaliteten i inspelningarna tillåter dessutom att även de tränande barnens (begränsade) verbalspråkliga yttranden tas upp av ljudupptagningen¹⁶. Tränarna och de tränande utgör informanterna i detta projekt. Jag har följt Vetenskapsrådets anvisningar gällande forskningsetik (Vetenskapsrådet 2017), något som exempelvis innebär att informanterna och orterna där materialet är insamlat uppträder oidentifierade och anonymiserade. Inför videoupptagningarna och ljudinspelningarna informerades föräldrarna till de deltagande barnen, och jag har fått föräldrarnas och de respektive föreningarnas tillåtelse att genomföra den del av forskningsprojektet som innefattar inspelningar av olika slag.

¹⁵ För det fortsatta arbetet med projektet är tanken att komplettera empirin med material från lagsporter och fler könsblandade grupper inom samma åldersspann och idrotter men med andra ledare.

¹⁶ Ljud- och videoupptagningarna är genomförda av Magnus Göransson vid Korphult Kompani AB (www.korphult.se).

Med undantag av gymnastik, där endast flickor deltar i den inspelade gruppen, är träningsgrupperna könsblandade och består av 15 till 20 barn, och tränarna representeras av såväl män/pojkar som kvinnor/flickor. Primärt fokus är språkbruket i de tre valda idrotterna, och projektets fokus på språk är överordnat diskussioner om genus. Följaktligen ligger inte fokus på könslikheter eller könsskillnader, varför varken sammansättningen av tränande eller tränare kommer att diskuteras vidare i denna artikel.

Materialet är transkriberat, vilket är en förutsättning för att det ska kunna analyseras och tolkas (jfr Denscombe 2000:159). Naturligt nog är det ljudinspelningen som ligger till grund för transkriberingen, medan videoinspelningarna ger möjlighet att fästa tränarnas yttrande i tid och rum under själva träningarna. Därmed har videoinspelningarna i första hand använts som komplement till ljudupptagningarna. Transkriberingen av materialet är en bastranskribering med fokus på innehållsaspekterna i kommunikationssituationen (Norrby 2014:99ff). Bastranskriberingen fångar *vad* som har sagts snarare än *hur* något uttalats och återger tränarnas yttranden till barnen liksom barnens verbala respons. I en bastranskribering markeras exempelvis inte pauslängd eller huruvida yttrandena har en stigande eller fallande ton. Därtill är bastranskriberingen gjord i enlighet med skriftspråkskonventionen för att bli så enkel som möjligt för en läsare att avkoda (Norrby 2014:99ff).

Jag har genomfört en analys av samtliga språkhandlingar i de partier av materialet som är kopplade till träningsmoment, det vill säga när tränarna i sin roll av tränare talar till eller instruerar de tränande barnen. Tränarnas samtliga yttranden till barnen i dessa partier har transkriberats och analyserats. Däremot har jag inte analyserat tränarnas instruktioner till varandra eller deras småprat om annat än själva träningspasset medan de tränande exempelvis har egen uppvärmning eller vätskepaus.

I huvudsak är undersökningen av tränarspråk i idrottskontext kvalitativ, med utgångspunkt i ett empiriskt material, men undersökningen innehåller också ett kvantitativt delinslag (via AntConc). Detta ska tolkas som att jag gör vissa kvantitativa beräkningar för att få ett mått av statistik att utgå från, men dessa kvantifierade data ligger i första hand till grund för kvalitativa diskussioner.

Relaterad forskning

Det finns en omfattande generell samtalsforskning (Anward & Nordberg 2005, Engdahl & Londen 2007). En mer specifik samtalsforskning, delvis med barn och ungdom i fokus, har genomförts av bland andra Melander

Marttala (1997), Kettunen et al (2001), Rignér et al (2013) och Wallberg Gustafsson (2016). De analyserade samtalen i dessa undersökningar är inspelade i vården, och analyserna har som främsta syfte att undersöka informationsmottagande och förståelse hos patienter angående ett medicinskt tillstånd. Analyserna av dessa samtal diskursanalytiska (Gumperz 1982, Fitzgerald 2003, Saville-Troike 2003 och Bowe & diskuterar Martin 2007) medan mina i första hand är grammatiska. Jönsson (2017) undersöker förvisso språkhandlingar, men definitionen av språkhandling är filosofisk och inte språkvetenskaplig. Det finns följaktligen samtalsanalytiskt baserad forskning men ingen relevant forskning med fokus på (språk)bruk i idrottskontext.

Också om man utgår från att idrotten är en form av språklig aktivitet och att det verbala språket inom idrotten samvarierar med kroppsspråket finns tidigare forskning att tillgå. Utgångspunkten är då att verbaliteten är förbunden med det språk som man kan säga på ett speciellt sätt förknippas med idrott, nämligen kroppsspråket (se Andreasson 2007, Öhman 2007, Whitehead 2007, Larsson & Fagrell 2010). I alla idrotter talar kroppsspråket, och idrotter har olika kroppsspråk som ”formuleras” utifrån sina särskilda kontexter. I den föreliggande undersökningen ligger dock fokus på verbalspråket och inte kroppsspråket.

Följaktligen kan den undersökning som här presenteras beskrivas som pionjärforskning, och det finns inte någon direkt relevant forskning att relatera projektets resultat till och som skulle kunna fördjupa diskussionen om resultatet.

Fyra utgångspunkter

I detta kapitel presenteras fyra olika utgångspunkter för undersökningen. För att sätta in det språkbruk som tränarna använder i ett större språkvetenskapligt sammanhang används här det överordnade begreppet kod, som i sig innefattar begreppen klassifikation och inramning, som utgör delar i Bernsteins (1971, 1975, 1977) teori bygge med fokus på den pedagogiska praktiken.¹⁷ Begreppen kod, klassifikation och inramning utgör en grundläggande begreppsapparat hos Bernstein (1975) när han diskuterar utbildning som en samhällelig process. I denna process sker en överföring av olika koder till elever från olika sociala grupper, och härmed reproduceras ett mönster.

¹⁷ Begreppet ”kod” innefattar i detta sammanhang mer än den språksociologiska/sociolingvistiska användningen av samma begrepp (se exempelvis Einarsson 2004, Sundgren 2007, Norrby & Håkansson 2010), den kod man talar om när det gäller svenska som andraspråk (Abrahamsson 2009, Hyllénstam & Lindberg 2013) eller den kod som diskuteras vid textanalys (Hellspong & Ledin 1997).

För att kunna diskutera språkbruk i idrottskontext med hjälp av Bernsteins begreppsapparat krävs en detaljerad analys av de språkhandlingar som finns i materialet och som alltså utgör de instruktioner som de tränande möter. Till denna analys hör även en analys av modaliteten i språkhandlingarna. Språkhandlingarna har kodats så att de kan utgöra ett kvantitativt underlag för analyser med hjälp av konkordansprogrammet AntConc, som i sin tur ligger till grund för några av diskussionerna om instruktioner i idrottskontext.

En första utgångspunkt: Bernsteins begrepp i en ny kontext

Utifrån Bernsteins (1975) samhällsinriktade analyser med fokus på aktiviteter och praktiker i vardagen försöker exempelvis Lundgren (1972, 1977, 1989), Svingby (1972) och Linnér (1984) med samma tre begrepp kod, klassifikation och inramning i stället beskriva grundläggande principer som rör undervisning och skola, men även förhållanden och inslag i själva undervisningen med fokus på litteraturläsning och litteraturundervisning. Genomgången av de tre begreppen blir i föreliggande text med nödvändighet förenklad, genom att fokus läggs på det som är av direkt relevans för det empiriska materialet. Bernsteins teori(er) är annars svåra att förenkla, eftersom han ändrar beteckningar för olika led i teorin efter hand som modellen växer fram och förändrar innebörden i begrepp så att även deras betydelse förändras. Av denna anledning har jag valt att i analysarbetet utgå från Bernsteins (1971, 1975, 1977) tidigare arbeten.

Bernstein (1971:49ff, 1975:88ff) definierar begreppen klassifikation, inramning och kod genom att sätta dem i relation till varandra. Klassifikationen är ett resultat av hierarkiska principer, som i sin tur är ett resultat av maktrelationer som påverkar den sociala arbetsdelningen. Inramningen är å sin sida ett resultat av kommunikationsprinciper, som i sin tur är ett resultat av hur principer för kontroll påverkar sociala relationer. Klassifikation och inramning står i ett beroendeförhållande både till varandra och till den distribution av makt och de principer för kontroll som de bestäms av.

Mer specificerat används begreppet *klassifikation* för att beskriva förhållanden mellan kategorier av olika slag och på olika nivåer. Klassifikationen har med maktfördelning och hierarkier att göra, och den isolerar och håller isär olika kategorier (Bernstein 1971:49, 1975:88f, 1979:45f). Därmed sätter klassifikationen även upp gränser mellan olika kategorier. Klassifikationsbegreppet blir aktuellt för resonemang om förhållandet mellan tränare och tränande och innebär att det alltid finns en form av makt inbyggd i alla (kom-

munikativa lärande)relationer. I sammanhanget medför det inbyggda maktförhållandet en tydlig rollfördelning mellan tränare och tränande, som i sin tur påverkar vad som får uttryckas, av vem och på vilket sätt. Klassifikationsprincipen kan enligt Bernstein (1975, 1979:45f) vara stark eller svag, med utgångspunkten att ”stark” och ”svag” utgör motpoler på en skala, där klassifikationsprincipen alltså kan placeras in på en axel.

Tillsammans med principen klassifikation verkar principen *inramning*, som syftar på den princip som finns bakom den överförings- och förvärvsprocess som finns inbyggd i varje pedagogisk kommunikationssituation (Bernstein 1971:50, 1975:89f, 1979:24f). Inramningen innefattar principer för kontroll och kommunikation samt för sociala relationer. Inramningen syftar mer specifikt på principerna för kontroll av *vad* som får kommuniceras och *hur* detta får kommuniceras i den pedagogiska kontexten, i det aktuella fallet specificerat som idrottskontexten.

Allteftersom principerna för kontroll skiftar från starka till svaga kan även förhållandet mellan innehåll (*vad*) och form (*hur*) skifta (Bernstein 1971:50). En stark inramning karakteriseras av att sändaren kontrollerar vad som får sägas och göras liksom själva organisationen, medan en svag inramning på motsvarande sätt karakteriseras av att mottagaren har större kontroll över organisation, innehåll och form (Bernstein 1979:25f). I en träningsituation kan man förvänta sig att inramningen är stark och makten därmed tydligt given tränarna att bestämma både vad som ska avhandlas och hur detta ska ske. Tränarnas tydliga fokus på innehållet och därmed på lärandet skulle i så fall innebära att inramningen liksom klassifikationen blir stark.

Direkt kopplat till klassifikation och inramning är begreppet *kod* (Bernstein 1971:51ff, 1975:90f, 1939:3). Koden är antingen *sammansatt* eller *integrerad*. Det överordnade begreppet kod bestäms av förhållandet mellan principerna för klassifikation och inramning och beskrivs som en ordningsskapande princip. Lundgren (1989:222) definierar kod som den reglerande princip som styr språkets struktur, funktion och innehåll gentemot de krav som ställs i en specifik social situation. I det aktuella sammanhanget kan man säga att koden kommer att bli resultatet av en analys av språket i bruk. En stark klassifikation och en stark inramning resulterar i en *sammansatt kod* (Bernstein 1975), som i det aktuella sammanhanget betyder att det ska finnas tydliga gränser mellan olika delar eller moment på så sätt att delarna hålls åtskilda. Den sammansatta koden har disciplin som viktig del, där disciplinen betyder att man lär sig arbeta inom en bestämd ram.

Motsatsen till en sammansatt kod är en *integrerad kod*, som står för en vilja att ta bort gränser och fokusera på helheten och där klassifikationen är reducerad (Bernstein 1975:93f). Man skulle kunna formulera det så att den sammansatta koden fokuserar på frågan om ”vad” medan den integrerade koden fokuserar på frågan om ”hur”. Klassifikationen i en given pedagogisk situation kan göras stark eller svag. Om klassifikationen är stark resulterar det i uteslutning, medan om klassifikationen är svag öppnar det upp på ett innehållsligt plan (jfr även Lundgren 1989). På motsvarande sätt låser en stark inramning fast, medan en svag inramning öppnar upp mot innehåll och mot den förändringsbenägna processen. Denna process tolkas i det aktuella som en lärandeprocess.

Bernstein (1996) framställer den sammansatta och den integrerade koden som dikotomier, även om principerna för klassifikation och inramning – utgångspunkterna för resonemanget om de olika koderna – varierar på en skala och ses som relativa. I en vidareutveckling av resonemanget om klassifikation och inramning samt sammansatt kontra integrerad kod kopplar Bernstein (1996:104ff) ytterligare relevanta och relaterade dikotomier till listan: den starka klassifikationen och inramningen resulterar i en sammansatt kod på samma sätt som en så kallad *explicit regulativ diskurs* och *explicit instruktionsdiskurs* kopplas till synlig pedagogik och synliga prestationsmodeller. Den svaga klassifikationen och inramningen resulterar på motsvarande sätt i en integrerad kod som kopplas samman med en *implicit regulativ diskurs* och *implicit instruktionsdiskurs*, som i sin tur medför en osynlig pedagogik och osynliga kompetensmodeller. Inramning refererar då till kontroll när det gäller två olika typer av underordnade diskurser: instruktionsdiskursen, som för vidare specifika färdigheter och deras relation till varandra, och den regulativa diskursen, som för vidare regler för den sociala maktordningen (Bernstein 1996:104). För den aktuella undersökningen är kopplingen mellan den sammansatta respektive den integrerade koden och de olika typerna av diskurs relevant.

En andra utgångspunkt: språkhandlingar

Svenska Akademiens grammatik (Teleman et al, 1999) tar utgångspunkt i formen hos olika yttranden och definierar utifrån yttrandets form olika typer av *språkhandlingar*. Av de olika typer av språkhandlingar som förtecknas i *Svenska Akademiens grammatik* är främst följande relevanta för analysen av det aktuella empiriska materialet: *deklarativer*, som normalt uttrycker påståenden, *direktiver*, som normalt uttrycker uppmaningar och slutligen *interro-*

gativer, som normalt uttrycker frågor. Skrivningen att de respektive typerna ”normalt” uttrycker ett visst innehåll beror på att förhållandet mellan uttryckens form och funktion inte är självklart. Detta förhållande kommer att kommenteras närmare längre fram. De mest relevanta typerna av språkhandlingar illustreras i exemplet:

Sara kör till stranden. (deklarativ språkhandling, påstående)

Kör till stranden, Sara! (direktiv språkhandling, uppmaning)

Kör Sara till stranden? (interrogativ språkhandling, fråga)

Förutom de tre språkhandlingarna ovan blir även så kallade *icke-verbburna exklamativer* viktiga för analysen, nämligen konstruktioner som inte innehåller något verb men som ändå tydligt uttrycker ett skeende och att någon ska utföra en specifik handling: *Upp med händerna!*, *Fram med höften!* och *Ner med bagaget från hyllan!* är exempel på icke-verbburna exklamativer.

För att kunna fänga relevanta språkhandlingsmönster i det aktuella empiriska materialet måste deklarativen kommenteras vidare. En relevant deklarativ språkhandling i materialet är *instruktion* som kontrasteras mot *information*. Utgångspunkten är vilken funktion yttrandet har och vilken respons den som faller yttrandet förväntar sig. Man kan jämföra exemplen *Nu kör du höga knän* och *Nu kör bussen förbi*, där den grammatiska strukturen och även verbformen (*kör*) ser likadan ut i båda meningarna. Om man däremot ser till funktionen kommer det första exemplet att klassificeras som en instruktion och det andra som information. Detta beror på att någon i det första fallet förväntas utföra en övning när han eller hon hör yttrandet, medan mottagaren i det andra fallet snarare förväntas hålla med och uttrycka detta verbalt alternativt nicka. Resonemanget kan jämföras med diskussionen om respons i Holmberg & Karlsson (2006), där just den förväntade responsen hos mottagaren inte bara avgör hur yttrandet ska klassificeras utan även hur det ska tolkas. Med denna vidareindelning i instruktion kontra information har förhållandet mellan form och funktion redan problematiserats, eftersom både instruktionen och informationen uttrycks med hjälp av samma deklarativa påståendeform men uppenbart har olika funktion.

De båda typerna av deklarativer skiljer sig från direktiver (uppmaningar), som generellt är betydligt vanligare i talad kommunikation än i skriftlig (Teleman et al 1999, IV:681). Genom direktiverna försöker talaren genom själva språkhandlingen framkalla det förhållningssätt som satsen beskriver (Teleman et al 1999, IV:682), och på det sättet är den förväntade responsen genomgående annorlunda här än för övriga språkhandlingstyper. Deklarati-

ven är också den enda språkhandling som har en egen definierad verbform, uppmaningsformen *imperativ* (*stanna, tänk, sitt, spring*). I exemplet *Kör till stranden, Sara!* har Sara inget annat alternativ än att just köra iväg. Direktiverna är också den språkhandling där formen uteslutande medför en och samma funktion: imperativformen fungerar alltid som en uppmaning, så när det gäller formen direktiv hör den alltid samman med funktionen uppmaning.

I likhet med deklarativer måste även interrogativer – frågor – indelas vidare. De två varianterna kallas *rogativa*, underställande respektive *kvesitiva*, eftersökande frågor (Teleman et al 1999, IV:681ff). De rogativa frågorna är slutna och besvaras med ”ja” eller ”nej”, som i *Kommer Gustav nu?* De kvesitiva frågorna är öppna, efterfrågar en annan typ av information och kräver därmed en annan typ av svar, som i *Varför kommer Gustav?* Till skillnad från deklarativernas instruktion kontra information avspeglas de olika frågetypernas funktion i den språkliga strukturen: de slutna, rogativa frågorna inleds av det finita verbet (*Kommer Gustav nu?*) medan de öppna, kvesitiva frågorna inleds av ett frågeord (*Varför kommer Gustav?*).

Som redan kort påpekats är ett problem man möter när man tillämpar språkhandlingsbegreppet framför allt vid analys av talspråk alltså att språkhandlingar i *Svenska Akademiens grammatik* (1999) i första hand definieras utifrån yttrandets form. Inte minst i talat språk är det snarare funktionen hos de olika yttrandena som är relevant, och ett yttrandes form stämmer inte alltid överens med dess funktion. Detta framgick exempelvis för de olika typerna av deklarativer – påståenden – ovan, där de strukturellt lika exemplen *Nu kör du höga knän* och *Nu kör bussen förbi* alldeles uppenbart fungerar på olika sätt.

Med utgångspunkt i Searle (1975) understryker Saeed (2009:231) att en del av innebörden i ett yttrande är den sociala funktion yttrandet är tänkt att ha. Därför blir begrepp som *interaktivitet* och *kontextberoende* viktiga, där kontextberoendet bland annat innebär att ett yttrande ”may signal one speech act in one situation and another elsewhere” (Saeed 2009:232). Holmberg & Karlsson (2006:46) har funktionen som (enda) utgångspunkt för definitioner av språkhandlingar, och de klassificerar språkhandlingar utifrån den förväntade responsen på yttrandet. Därtill skiljer de mellan språkhandlingar och satstyper.

Skillnaden mellan form och funktion – eller mellan språkhandling och satstyp – är viktig även i det aktuella materialet, eftersom merparten av tränarnas yttranden alldeles uppenbart fungerar som tydliga instruerande upp-

maningar även om formen kan vara både frågesats, påståendesats i form av instruktion och imperativ. En funktionell analys av de olika språkhandlingarna är följaktligen nödvändig om man ska kunna karakterisera språkbruket under idrottsträningar. Men för att kunna föra resonemang även om verbkedjor i materialet ur andra aspekter är däremot den strukturella/formella definitionen relevant, varför båda definitionerna används.

Därför kommer den rent strukturella definitionen av de olika språkhandlingarna i materialet (utifrån *Svenska Akademiens grammatik* 1999) att i analysen kompletteras med en funktionell analys av samma språkhandlingar (Searle 1975, Saeed 2009). Då framgår det tydligt att i princip alla yttranden blir uppmaningar, definierat utifrån vilken typ av respons man väntar sig. Definitionerna i *Svenska Akademiens grammatik* (1999) är mer grundläggande, men övriga analysingångar behövs för att understryka vikten av responsen. De olika formerna för funktionen uppmaning som återfinns i materialet är följande (exemplen är hämtade ur materialet), där alltså poängen är att alla yttranden fungerar som instruktioner som de tränande barnen måste följa:

Nu kör vi höga knän/Ni kör höga knän. (form: deklarativ)

Kör höga knän! (form: direktiv)

Kan ni köra höga knän nu? (form: rogativ interrogativ)

Upp med knäna! (form: icke-verbburen exklamativ)

En tredje utgångspunkt: modalitet

Modalitet handlar i det här sammanhanget om skillnader i hur ett uttryck blir mer eller mindre tvingande beroende på vilket (hjälp)verb som används: uttrycken att någon *kan hoppa*, *bör hoppa*, *ska hoppa* eller *måste hoppa* ger mottagaren helt skilda möjligheter när det gäller att förhålla sig till den efterfrågade handlingen, nämligen hoppandet (Teleman et al 1999, IV Kap 32).¹⁸ Genom det valda hjälp verbet blir alltså sändarens attityd till mottagaren och det sagda tydlig. Holmberg & Karlsson (2006:58ff) definierar modalitet som olika val när det gäller sannolikhet, vanlighet, förpliktelse och villighet. Av dessa så kallade betydelseskalar är modalitet vid förpliktelse mest relevant för den aktuella undersökningen. Skalan för förpliktelse löper från negerad uppmaning utan modalitet till icke-negerad uppmaning utan modalitet. Om

¹⁸ Modalitet kan även markeras med hjälp av så kallade satsadverbial som "ju", "faktiskt", "nämligen", som även de tydligt markerar sändarens attityd till utsaga och mottagare (Holmberg & Karlsson 2006:67ff, Teleman et al 1999, IV: § 16, 24–29). Eftersom modalitetsmarkörer av det slaget inte förekommer i materialet över huvud taget behandlas de inte i genomgången.

man översätter skalan till exempel som skulle kunna finnas i det aktuella empiriska materialet vore det *Lyft inte knäna!* via *Du kan lyfta knäna*, *Du bör lyfta knäna* och *Du ska lyfta knäna* till *Lyft knäna!*¹⁹ Förpliktelsen används för att modifiera uppmaningen så att mottagaren via språket i olika stor utsträckning förbinds att lyda uppmaningen.

Ju högre graden av förpliktelse blir, desto mer minskar utrymmet för alternativa handlingar – med ökad grad av förpliktelse blir responsen följaktligen mer och mer bunden och kräver att mottagaren förhåller sig till språkhandlingen på det sätt sändaren förväntar sig.

En fjärde utgångspunkt: kodning av språkhandlingar

En undersökning av tränarnas instruktioner till tränande barn utgår naturligt från de språkhandlingar som utgör instruktionerna. Därmed fokuseras verben i materialet tillsammans med det led som verbet hänger samman med (subjektet). Den kvantitativa analysen av det aktuella empiriska materialet har genomförts med hjälp av konkordansprogrammet AntConc. Mitt mål med analysarbetet med hjälp av AntConc är att kvantifiera ett antal specifika språkliga drag i materialet och därefter kvalificera dessa inslag genom att bestämma deras funktion och innehåll. Detta kvantitativa inslag i en i övrigt kvalitativ undersökning lyfter jag in i teoretiska ramar för att ge kvalitativa svar.

För att kunna arbeta med ett empiriskt material i AntConc krävs en föranalys av materialet, en *kodning*, så att konkordansprogrammet förses med söksträngar att basera konkordansen på. Som ett led i att föranalysera formen för de olika instruktionerna är det *finita verbet* i alla språkhandlingar föremål för definition och analys – det har *kodats* i betydelsen försetts med en söksträng. Det är följaktligen verbkedjan och det finita verbet tillsammans med satsens subjekt som jag har kodat i hela materialet.²⁰ Det finita verbet är det led i en verbkedja som står först och som förankrar ett skeende i tiden (Teleman et al 1999, II:536): *har sprungit*, *springer*, *vill leka*, *hade tänkt läsa*, *hoppade*, *tänkte hoppa*.

¹⁹ Exemplet i Holmberg & Karlsson (2006:63) är *Fyll inte i en särskild blankett! – Du kan fylla i en särskild blankett – Du bör fylla i en särskild blankett – Du ska fylla i en särskild blankett – Fyll i en särskild blankett!*

²⁰ Varje finit verbform i det empiriska materialet har i föranalysen försetts med en fyrsiffrig kod, något som resulterar i fyra sökbara noder för konkordansprogrammet. Den första noden definierar strukturellt definierat tempus, den andra noden definierar strukturellt definierad språkhandling, den tredje noden definierar typ av subjekt kopplat till det finita verbet och den fjärde noden definierar egennamn/motsvarande vid eventuellt tilltal.

I språkhandlingsanalysen utgår jag från det finita verbet i huvudsatser (se Teleman et al, 1999, IV:675, 681), som i ”Björn och Liv springer”, ”Jag tror” och ”Tåget går” i exempelmeningarna nedan. I analysen är även det finita verbet i nominala *att*-bisatser medräknat, som ”att Björn och Liv springer” i andra exempelmeningen nedan, men däremot inte finita verb i andra typer av bisatser. Därmed ingår den finita verbformen *springer* i bisatsen i den andra meningen men inte i den tredje meningens bisats. I det sista exemplet står verbet *springer* i stället i en adverbial bisats och ingår därför inte i analysen. Av den anledningen är dess finita verb *springer* inte understruket.

Björn och Liv springer.

Jag tror // att Björn och Liv springer.

Tåget går nog snart // eftersom Björn och Liv springer.

Det finns några olika skäl till att det finita verbet i nominala *att*-bisatser men inte motsvarande verb i adverbiala bisatser räknats med i analysen. Ett skäl är att nominala *att*-bisatser utgör obligatoriska led i satsen, något som inte gäller för adverbiala bisatser: huvudsatsen ”Tåget går nog snart” klarar sig syntaktiskt på egen hand, medan ”Jag tror” kräver ytterligare led för att fungera. Ett annat skäl är att det reella innehållet i yttrandet faktiskt ligger i den nominala *att*-bisatsen: det är springandet i ”att Björn och Liv springer” som utgör basen för själva innehållet medan ”jag tror” snarare är ett tillagt påstående. Ytterligare ett skäl är att den nominala *att*-bisatsen men inte den adverbiala bisatsen i flera fall uppvisar huvudsatsordföljd (se exempelvis Petersson 2014). Tränarna hanterar – omedvetet – den nominala *att*-bisatsen som en huvudsats i exempel som **Jag vill att nu springer ni fram till konen* eller **Jag säger att ni får inte springa på bana fyra*.²¹

Som framgick ovan kan en speciell funktion hos ett yttrande ha flera olika former. En analys av språkhandlingar i det empiriska materialet blir därför med nödvändighet tvädelad, där språkhandlingarna i en första fas kategoriseras enligt en strukturell definition med formen som utgångspunkt (Teleman et al 1999). Därefter kompletteras analysen med en funktionell definition med funktionen som utgångspunkt (Searle 1975, Holmberg & Karlsson 2006, Saeed 2009). Enligt den strukturella definitionen definieras språkhandlingarna som uppmaningar, påståenden och icke-verbburna exklamativa. Enligt den kompletterande funktionella definitionen fokuseras

²¹ Asteriken illustrerar att meningen är grammatiskt inkorrekt till sin konstruktion.

däremot språkhandlingen i sin funktion av uppmaning som kräver en handling som respons. Denna uppmaning kan ta sig flera olika språkliga uttryck, nämligen uppmaningsformen imperativ, påstående deklarativer och icke-verbburna exklamativer.

I kodningen av materialet inför ett arbete med AntConc har jag utgått från varje finit verbform och kodat denna enligt fyra noder. Det betyder att varje finit verbform i materialet har försetts med en fyrsiffrig kod: den första noden anger strukturellt definierat tempus, den andra anger satstyp/strukturellt definierad språkhandling, den tredje noden anger typ av subjekt kopplat till det finita verbet (i princip uteslutande pronomen) och den fjärde noden anger egennamn/motsvarande vid eventuellt tilltal. Som exempel får verbformerna ”spring” och ”springer” i *Spring till väggen!* och *Nu springer ni till väggen* får enligt kodningsnyckeln koden 2380 respektive 3150 enligt följande uppställning:

Verbform	1:a noden (tempus)	2:a noden (språkhandling)	3:e noden (SU)	4:e noden (tilltal, egennamn)
<i>Spring</i>	2 (imperativ)	3 (uppmaning)	8 (noll-tilltal)	0 (inget ngivet)
<i>Springer</i>	3 (presens)	1 (påstående)	5 (2:a pers. plural)	0 (inget angivet)

Att koda ett material inför en AntConc-analys är kompelt, men ett kodat material möjliggör också relevanta, kvantitativa analyser. När materialet är kodat kan man via AntConc söka på alla fyra noderna eller bara en av dem. Detta gör att man exempelvis kan undersöka i hur många fall den strukturellt definierade imperativformen används vid en uppmaning och i hur många fall tränarna väljer en presensform – som i *Nu springer ni till väggen* – för att uttrycka en lika bindande uppmaning. Man kan exempelvis också enkelt få undersöka om och i så fall hur ofta tränarna väljer ett inkluderande ”vi” i sina instruktioner – *Nu springer vi till väggen* – i förhållande till ett tilltal som ovan, *Nu springer ni till väggen*. Tilltal och omtal är relevanta utgångspunkter för en språkhandlingsanalys som kopplas till och ska fördjupas med hjälp av exempelvis Bernsteins (1975) kodbegrepp.

Analys och resultat

I detta avsnitt presenterar jag fyra olika aspekter av tränarspråk i idrottskontext, som språkhandlingsanalysen med hjälp av AntConc har pekat ut som

utmärkande språkliga drag för de undersökta träningspassen. Dessa aspekter presenteras i varsitt avsnitt. Det första avsnittet handlar om träningspassens övergripande kommunikationsmönster. Det andra avsnittet rör hur den uppmanande funktionen förblir densamma även om det språkliga uttrycket varierar. I det tredje avsnittet presenteras hur den egentligen skilda modaliteten i instruktionerna jämnas ut och raderas. I det avslutande avsnittet behandlas de frågor som tränarna ställer till de tränande barnen under passet. Återkopplingen till Bernsteins (1971, 1975, 1977, 1996) teorier om bland annat kod, klassifikation och inramning sker därefter i ett avslutande diskussionsavsnitt, där jag försöker förklara resultatet av analysen.

En första aspekt: kommunikationsmönstret under passen

Om man utgår från bastranskriberingen av det empiriska materialet och kompletterar denna med videoupptagningen blir det tydligt att träningspassen utmärks av tydligt avgränsade innehållsliga inslag. Inslag som återfinns i alla tre idrotterna i materialet är uppvärmning och olika former av teknikträning, även om teknikträningen ser olika ut i de olika idrotterna. Även inslag av stretch- och koordinationsövningar återfinns i alla tre idrotterna. Därtill återfinns i friidrotten men inte i de övriga idrotterna lekbetonade inslag i början och slutet av passet. Videoupptagningarna visar också vad som händer under träningspassen i de många och förhållandevis långa perioder av tystnad när barnen genomför olika övningar.

Ett utmärkande drag för kommunikationen under träningspassen är långsam replikleverans. Termen ”replikleverans” är (ännu) inte etablerad i samtalsanalyssammanhang, men beskriver strukturen i samtalet bättre än termen replikväxling. Att ”repliklevernas” bättre beskriver det faktiska förhållandet beror på att kommunikationen kan beskrivas som monologisk om man ser till verbalspråkliga yttranden och det faktum att de tränande sällan eller aldrig kommenterar instruktionerna eller ställer följdfrågor. Termen fångar även det faktum att materialet inte innehåller något överlappande tal, stafettal eller oklarheter i turtagningen (jfr Norrby 2014, del II). Ur den aspekten är kommunikationssituationen egentligen inte att betrakta som ett samtal, och här finns inte heller uppbackningar, avbrott eller samtalsstöd, som annars karaktäriserar ett samtal (Norrby 2014:41, 166). Alldeles uppenbart ligger fokus i kommunikationssituationen på att lära de tränande olika färdigheter, och kommunikationen mellan tränare och tränande kan därför snarare beskrivas som en initial förmedling av ett innehåll från de förra till de senare. Genom övning och träning utvecklar de senare detta innehåll vidare, och lärandepro-

cessen är igång. Mottagarna i kommunikationssituationen är alltså betydligt mer verbalt passiva än vad man förväntat sig i ett samtal sett till yttranden och verbal respons. Däremot förväntas de omsätta det förmedlade innehållet i handling.

I föreliggande studie karaktäriseras träningstillfällena av en verbalt monologisk struktur, där tränaren ger en instruktion i form av en instruktiv deklarativ om vad som ska tränas och utföras. De tränande barnen ger inte verbal respons på instruktionen, utan de försöker i stället utföra den aktuella övningen. De tränande ställer heller inte några frågor till innehållet i instruktionen, och tränarna öppnar inte för verbal dialog annat än genom rogativa frågor av karaktären *Är det någon som inte förstår?* eller *Förstår alla?*. Härmed skulle kommunikationssituationen i förstone kunna beskrivas som utpräglat monologisk (jfr Lundin & Linnér 2015).

Men kommunikationssituationen kan ändå inte beskrivas som ensidigt monologisk eftersom de tränande tar emot en instruktion som de sedan försöker översätta till handling. När de tränande väl omsätter tränarinstruktionen till handling genom att försöka utföra övningen har de gett sitt ”svar”, sin respons. Därmed blir situationen ändå dialogisk och rymmer samtalsstrukturen dialogicitet. I den aktuella undersökningen blir en modifiering av dialogicitetsbegreppet nödvändig dels så att dialogen naturligt kommer att inkludera även handlingar, dels så att vikten av kroppsspråket framhävs (Whitehead 2007, Öhman 2007, Larsson & Fagrell 2010). I det aktuella materialet kan man alltså iakta en likvärdighet mellan kroppsspråket och verbalspråket som är högst relevant och förefaller vara utmärkande för tränarspråk i idrottskontext. Att en likvärdighet mellan verbalspråk och kroppsspråk är möjlig i den aktuella kommunikationssituationen är rimligen ett resultat av att idrotten i sig i första hand är en verbalspråkligt kommunicerad kultur.

Diskussionen om betydelsen av kroppsspråklig respons i en kommunikationssituation av detta slag kan jämföras med resonemangen i Lundin (2006), där tränande under gympapass på Gerdahallen i Lund inte heller ger verbal respons men under hela passet aktivt deltar i kommunikationen genom att ge ledaren direktrespons i form av ögonkontakt och minspel samt genom att utföra övningarna. Man kan följaktligen påstå att de tränande barnen i undersökningen i stor utsträckning ändå deltar i kommunikationen, eftersom de hela tiden ger tränarna direkt respons genom att de genomför övningarna, även om de inte kommunicerar verbalt.

När det gäller det övergripande kommunikationsmönstret under träningspassen kan man dock se ett tydligt brott mot mönstret i friidrotten, när dessa träningspass nämligen varierar mellan mer teknikbetonade träningsmoment och övningar respektive olika lekmoment som ofta avslutar och ibland även inleder träningspassen. I de mer lekbetonade ges större utrymme för medbestämmande: här finns en tydlig verbal dialog mellan tränare och tränande, och tränarna ställer kvesitiva, öppna frågor av typen *vad* och *varför* när innehållet i resten av passet förhandlas. Dessa kvesitiva frågor besvarar de tränande med verbalspråk. Mönstret framträder vid alla träningsfällen i friidrott, medan träningarna i jujutsu och gymnastik inte innehåller några riktigt motsvarande inslag av lek som skulle kunna jämföras med det ovan beskrivna mönstret för friidrottsträningen.

Instruktionernas form

I materialet dominerar deklarativa och direktiva språkhandlingar, något som kan förklaras dels av den aktuella kontexten och verksamheten, dels av att dessa språkhandlingar generellt är de mest basala (Teleman et al 1999, IV:681). Vid funktionen uppmaning anses mottagaren/lyssnaren inte ha rätt att vägra ”lyda” och heller inte ge någon form av verbalspråklig respons (jfr Holmberg & Karlsson 2006:36). Det sakförhållande – det som någon uppmanas att göra – som beskrivs ligger i (den nära) framtiden, och uppmaningen (imperativformen) kan inte innehålla uttryck som förlägger sakförhållandet till förfluten tid. I materialet framgår det dessutom tydligt att ”sakförhållandet” genomgående måste förläggas i en direkt framtid, men samtidigt bara så långt fram som att barnen med sin kroppsrörelse hinner respondera på uppmaningen.

Till resonemanget hör vidare att uppmaningarna i materialet sällan är utbyggda/komplexa. Uppmaningarna motiveras genom situationen och kontexten och därmed inte av språket – inga adverbiala bisatser ger de tränande information om varför en situation ser ut som den gör eller varför de fått en specifik instruktion. Till uppmaningsformen förefaller det alltså kopplas ett så pass starkt krav på direkt respons att det helt enkelt inte finns utrymme för längre utläggningar i form av eftersom- eller därför att-satser som förklarar omständigheter eller ger tilläggsinformation. Detta är alltså förklaringen till att det i materialet inte finns några exempel av typen Spring eftersom vi tar tiden nu eller Lyft höger ben först eftersom du trampar av med vänster, som man annars teoretiskt hade kunnat föreställa sig.

Generellt gäller alltså att instruktionerna under de analyserade träningspassen alltid har funktionen av tvingande uppmaning som de tränande inte kan ge någon verbal respons på. I stället förväntas de tränande ge svar på uppmaningen genom att genomföra den övning etc. de blivit instruerade att göra. Däremot varierar formen för hur dessa instruktioner – uppmaningar – uttrycks mellan följande uttrycksformer:

uppmaning – den kongruenta uppmaningsformen imperativ: *Lyft knäna!*

påstående – den enkla presensformen: *Ni lyfter knäna.*

påstående – det modala hjälpverbet *ska* plus huvudverb: *Nu ska ni lyfta knäna.*

den icke-verbburna exklamativen: *Upp med knäna!*

Formerna för instruktion i det empiriska materialet fördelar sig enligt följande tabell:

Form för uppmaning	Friidrott (total 618)	Jujutsu (totalt 600)	Gymnastik (totalt 807)
Imperativ	188 30,4 %	212 35,3 %	360* 44,6 %
Presens	280 45,3 %	296 49,3 %	369 45,7 %
Modalt <i>ska</i>	47 7,6 %	39 6,5 %	51 6,3 %
Icke-verbburen exklamativ	103 16,7 %	53 8,8 %	27 3,3 %

Tabell 1: Former för instruktioner i det empiriska materialet (uträkning med hjälp av konkordansprogrammet AntConc).

Den betydligt större andelen imperativformer i gymnastiken – markerat med asterisk i uppställningen – kan delvis förklaras med att tränaren ofta dubblar eller tredubblar sina instruerande uppmaningar för att verkligen understryka vikten av att de tränande gör som han säger: *Spring, spring, spring!* och motsvarande uttryck förekommer i gymnastikmaterialet men inte i materialen från friidrott och jujutsu. Detta språkliga uttryckssätt är alltså i första hand knutet till den specifika tränaren och säger ingenting om generella skillnader i uttryckssätt mellan de olika idrotterna.

Över lag framgår det annars av uppställningen ovan att tränarna i de olika idrotterna ger sina instruktioner i samma språkliga form, och exempelvis är andelen instruktioner som ges i presens eller inleds med det modala hjälp-

verbet *ska* ungefär lika stor i alla tre idrotterna. Om man lägger samman resultaten för imperativformerna och de icke-verbburna exklamativerna – som har samma kongruent uppmanande form och därmed båda två skiljer sig på samma sätt från instruktionerna uttryckta med presens eller det modala hjälpverbet *ska* – blir mönstret av överensstämmelse ännu tydligare: 47,1 % i friidrott, 44,1 % i jujutsu respektive 47,9 % i gymnastik.

Om man utgår från att kontexten idrottsträning sätter en form av ram för hur tränarna ger sina instruktioner är det rimligt att påstå att den skala för olika grad av förpliktelse som Holmberg & Karlsson (2006:63) presenterar sätts ur spel på så sätt att tränarnas instruktioner till de tränande barnen i realiteten har en mycket hög grad av förpliktelse, oavsett val av språklig form. Det spelar alltså ingen roll om instruktionen har formen av imperativ (*Spring!*) eller uttrycks med enkel presens (*Nu springer ni...*) alternativt hjälpverbet *ska* (*Nu ska ni springa*) eftersom förpliktelsen är densamma i alla varianterna. De tränande förväntas påbörja övningen, och detta är ett av kontexten implicit formulerat krav. Att graden av förpliktelse sätts ur spel är ett mönster som återfinns i alla de tre undersökta idrotterna. Det är tänkbart att detta mönster kan återfinnas i träningspass även i andra idrotter.

Instruktioner och tilltal

Som illustrerats ovan ger tränarna de tränande instruktioner som uteslutande har funktionen av uppmaning, oavsett vilken språklig form instruktionen har. De tränande förväntas inte eller kan inte ge någon form av muntlig återkoppling på detta, utan de förutsätts i stället genomföra den aktuella övningen. Denna överordnade princip verkar få två konsekvenser. För det första blir det ingen skillnad i modalitet mellan instruktioner som ges med en enkel presensform (*ni lyfter*) och med det annars modalt mer tvingande *ska* (*ni ska lyfta*). För det andra blir det ingen skillnad i instruktionens riktning och tänkta genomförande, oavsett vilket subjekt som kopplas till den finita verbformen: *du lyfter*, *vi lyfter*, *ni lyfter* och *man lyfter* riktar sig i princip genomgående till det tränande kollektivet. Men eftersom den enkla presensformen är betydligt mer frekvent än den konstruktion för instruktion som består av *ska* plus ett huvudverb vågar man nog ändå påstå att det modala *ska* upplevs som mer tvingande; det språkliga uttryckssättet formulerat med *ska* är tvingande även rent språkligt, och tränarna verkar föredra ett annat uttryck, nämligen den rena presensformen.

När det gäller vilket subjekt som är kopplat till instruktionen ser mönstret lite annorlunda ut. Det handlar alltså om subjekten *du*, *vi*, *ni* eller *man*, men

det är alltid de tränande som är de egentliga mottagarna av instruktionen. Vad gäller instruktion med enkel presensform fördelar sig det empiriska materialet enligt följande:

Form för uppmaning	Friidrott	Jujutsu	Gymnastik
Presens totalt	244	244	334
presens + <i>du</i>	31 12,7 %	70 28,7 %	149 44,6 %
presens + <i>vi</i>	99 40,6 %	82 33,6 %	84 25,1 %
presens + <i>ni</i>	85 34,8 %	84 34,4 %	31 9,3 %
presens + <i>man</i>	29 11,9 %	8 3,3 %	70 21 %

Tabell 2: Påståendeformen som uppmaning i det empiriska materialet och dess tillhörande subjekt (uträkning med hjälp av konkordansprogrammet AntConc).

När det gäller tilltal och presens som form för funktionen uppmaning framträder en relativt komplex bild med flera olika diskussionsingångar. Eftersom det empiriska materialet är förhållandevis begränsat är det svårt att dra entydiga slutsatser, men i materialet framträder ändå några mönster, som i sin tur kan ligga till grund för en diskussion om tendenser till skillnader mellan de olika idrotterna och idrottsliga skeendena.

I gymnastikmaterialet dominerar instruktioner med *du*-tilltal, samtidigt som instruktioner med *ni*-tilltal förekommer i betydligt mindre utsträckning. Den förhållandevis stora andelen *du*-tilltal kan förklaras genom träningsens upplägg och struktur, där de tränande gymnasterna ofta enskilt genomför specifika övningar om och om igen. Därmed riktas instruktionen till den gymnast som står på tur att genomföra ett hopp exklusivt till henne. Därmed blir heller inte ett *ni*-tilltal lika aktuellt och frekvent.

Friidrottsmaterialet utmärks å andra sidan både av ett förhållandevis frekvent *vi*-tilltal och av ett betydligt mindre frekvent *du*-tilltal än de båda andra idrotterna. I friidrotten riktar sig tränarnas instruktioner väldigt sällan till ett enskilt tränande barn, utan gruppen får instruktioner i form av *ni* eller *vi*. Förhållandevis ofta är *vi* ett i realiteten inkluderande *vi* då tränarna själva deltar i övningarna. Detta gäller inte minst under uppvärmningar och avslutande inslag av lek. Under träningspass i friidrott förekommer *du*-tilltalet

däremot ofta i informrande påståenden som de tränande får efter en genomförd övning, av typen *Du satte ner händerna för långt bak*, men de siffrorna är inte medräknade i översikten över tilltal i instruktioner ovan.

I jujutsu är instruktioner med pronomenet *man* tydligt underrepresenterade. Detta kan sannolikt förklaras med att de som tränar jujutsu tränar tillsammans i par om två och att de båda tränande alltid har olika roller och därmed olika uppgifter och rörelser att genomföra under ett träningsmoment. Därmed skulle ett *man* bli missvisande. Det faktum att jujutsutränande alltid arbetar i par får även konsekvensen att instruktionerna där också ofta framförs i *jag*-form på ett sätt som inte förekommer i tillnärmelsevis samma utsträckning i någon av de två andra idrotterna. Genom att instruera det tränande paret vad ”jag” faktiskt gör ger tränaren samtidigt instruktioner till båda de tränande barnen om vad de ska göra.

Vad gäller instruktion med det modala hjälpverbet *ska* tillsammans med innehållsverb fördelar sig det empiriska materialet enligt följande. Hjälpverbet *ska* har explicit hög grad av förpliktigande modalitet (Holmberg & Karlsson 2006:67ff).

Form för uppmaning	Friidrott	Jujutsu	Gymnastik
<i>ska</i> + infinitiv	47	39	51
<i>ska</i> + <i>du</i>	8 17 %	8 20,5 %	12 23,5 %
<i>ska</i> + <i>vi</i>	25 53,2 %	20 51,3 %	20 39 %
<i>ska</i> + <i>ni</i>	12 25,5 %	8 20,5 %	1 2 %
<i>ska</i> + <i>man</i>	2 4,3 %	3 7,7 %	18 35,5 %

Tabell 3: Påståendeform med det modala hjälpverbet *ska* och dess tillhörande subjekt i det empiriska materialet (uträkning med hjälp av konkordansprogrammet AntConc).

Medan konstruktioner med *ska* är förhållandevis jämnt spridda över olika möjliga pronomen i idrotterna friidrott och jujutsu ser situationen annorlunda ut i gymnastiken. Även detta är en konsekvens av träningspassets upplägg. Gymnastiktränaren använder i betydligt större utsträckning än både friidrottstränarna och jujutsutränarna det generella pronomenet *man* när han ger instruktioner inför en övning, men han använder samtidigt pronomenet *ni* i

samma konstruktion betydligt mer sällan. Hans variation gäller följaktligen i första hand *man ska* i inledande instruktioner och därefter enkla presensformer och *du*-tilltal när en specifik person ska genomföra en övning.

Mönstret för instruktionerna i friidrott och jujutsu skiljer sig alltså från mönstret i gymnastik. Men även om mönstret är ungefär detsamma i friidrott och gymnastik är förklaringen till att mönstret uppstår inte densamma i dessa båda idrotter. Instruktioner med *man* används inte i friidrotten eftersom tränarna i föreliggande studie tilltalar de tränande barnen som grupp och då verkar föredra ett mer inkluderande tilltal i form av *ni* eller *vi*. Det låga antalet förekomster av *man* i jujutsu kan å sin sida troligen förklaras med att tränarna i instruktionerna till ett flertal övningar själva visar, tillsammans med en träningspartner. Därmed blir det potentiellt valbara *man* för generellt eftersom även ett tränar-jag är inkluderat. Dessutom ska de båda personerna i paret utföra olika övningar, så ur den aspekten blir *man* missvisande.

Tränarnas frågor

Som påpekades tidigare skiljer man mellan rogativa och kvesitiva frågor (Teleman et al 1999, IV:681ff). De förra är slutna, underställande frågor som besvaras med ”ja” eller ”nej” medan de senare beskrivs som öppna, eftersökande frågor som kräver mer utförliga svar eller åtminstone svar med ett tydligt innehåll. Frågorna i det empiriska materialet fördelar sig enligt följande:

Idrott	Totalt antal frågor	Rogativa frågor	Kvesitiva frågor
Friidrott	62	48 (77 %)	14 (23 %)
Jujutsu	44	35 (80 %)	9* (3) (20 %)
Gymnastik	81	78 (96 %)	3 (4 %)

Tabell 4: Former för frågor i det empiriska materialet (uträkning med hjälp av konkordansprogrammet AntConc).

Det framgår tydligt dels att tränarna över lag ställer få frågor till de tränande barnen, dels att de frågor som ställs i princip uteslutande är rogativa frågor av typen ”Är ni redo?” eller ”Ska vi köra?”. Samtidigt kan denna typ av frågor inte heller klassificeras som tydligt rogativa frågor eftersom de faktiskt

inte kan besvaras med ett "nej". Det förväntade svaret på den här typen av rogativa frågor är ett jakande svar i form av "ja" eller en nickning, och det avkrävda svaret är en direkt handling. Ytterligare exempel på frågor i materialet som det inte är möjligt att besvara nekande är *Gustav, vill du börja?*, *Viktor, ska du köra?* och *Albin, vill du försöka visa?* som framför allt kan beskrivas som frågeformade direktiva satstyper.

Det förhållandevis stora antal frågor som tränaren ställer under gymnastikträningen förklaras av att det ofta är samma (rogativa) fråga som ställs till flera personer efter varandra när de tränande erbjuds genomföra en mer avancerad övning än tidigare, nämligen "Vill du prova?"

Av de totalt nio kvesitiva frågor som finns i jujutsumaterialet är sex av dem dessutom inte vad man skulle beskriva som "äkta" kvesitiva frågor utan har en negativ innebörd. Den aktuella typen är frågor som "Vad gör du?" när de tränande uppenbart sysslar med något de inte borde göra och där de tränande inte förväntas förklara eller beskriva vad han eller hon sysslar med utan bara sluta upp.

Under friidrottsträningen får de tränande barnen däremot betydligt fler öppna och reella kvesitiva frågor. Alla kvesitiva frågor i friidrotten återfinns dock i samband med de moment som inleder och avslutar träningspassen och som alltså är betydligt mer lekbetonade än de moment med övningar som ligger mellan inledning och avslutning. Att det finns fler kvesitiva frågor i friidrotten än i de övriga idrotterna betyder alltså inte att träningspassen i friidrotten över lag innehåller fler kvesitiva frågor.

Diskussion utifrån Bernsteins begreppsapparat

Mitt syfte med föreliggande artikel har varit att undersöka tränarnas instruktioner i de tre idrotterna friidrott, jujutsu och gymnastik liksom att försöka se om och i så fall hur de språkliga uttryck tränarna använder för sina instruktioner kan motiveras av den lärandesituation som tränarna och de tränande barnen är del av. Den teoretiska utgångspunkten är framför allt Bernsteins (1971, 1975, 1979) begreppsapparat klassifikation, inramning och kod, som det nu är dags att återknyta till. Följaktligen diskuterar jag resultatet av undersökningen med hjälp av Bernstein (1971 och framåt) och försöker med hjälp av Bernsteins teori förklara dem. Generellt utmärks träningspassen i alla tre idrotterna av en sammansatt kod, som ett resultat av en stark klassifikation och en stark inramning. Träningspassen är även en tydlig del av en explicit instruktionsdiskurs, med ett mer eller mindre tydligt inslag av disci-

plin. Analysen av språkbruket under träningspassen och av tränarnas språkhandlingar kan ytterst förenklat sammanfattas såhär:

Den verbala monologen från tränarnas sida dominerar.

Tränarna använder direkta uppmaningar till de tränande, som översätter instruktionerna till handling.

Skillnaden i modalitet hos *ska*, *kan* och enkel presensform i instruktioner elimineras i tränarnas instruktioner.

De rogativa frågorna har tydligt företräde före de kvesitiva.

Syftet med denna avslutande diskussion är försöka förklara analysresultaten ovan med hjälp av den sammansatta kodens dominans.

Överlag i samtalsstrukturen dominerar tränarnas verbala monolog. Begreppen kod, klassifikation och inramning kan användas för resonemang om det tydliga skiftet i samtalsstrukturen när friidrottsträningen varierar mellan å ena sidan de mer teknikbetonade träningsmomenten och övningarna, å andra sidan de olika inslag av lek som ofta avslutar träningspassen. I de mer lekbetonade inslagen ges medbestämmande större utrymme, och monologen skiftar till tydligare verbal dialog mellan tränare och tränande. Som en följd av detta ställs öppna frågor av tränarna i diskussioner om vad de ska göra härnäst, och frågorna besvaras av de tränande barnen med verbalspråk. Detta är något man måste förvänta sig eftersom dessa dialogiska samtal äger rum inför en övning, där respons via handling egentligen inte är något alternativ. I de inledande och avslutande lekmomenten under friidrottsträningen – men endast där – skulle man alltså kunna påstå att den integrerade koden finns.

Att den sammansatta koden dominerar verkar alltså vara rimligt. En tolkning av resultaten skulle kunna vara att en integrerad kod skulle omsättas i en pedagogik som generellt skulle vara svår att tillämpa i idrottsträning för barn. Man kan föreställa sig att en integrerad kod i princip är omöjlig i en situation där barn tränar friidrott eller gymnastik, inte minst för att träning innebär en nödvändig progression i övningar och grenar om en lärandesituation ska komma till stånd. I jujutsu är det tänkbart att progressionen inte på samma sätt behöver vara avgörande för ett träningspass. Å andra sidan är disciplin utmärkande för jujutsu på ett helt annat sätt än friidrott och gymnastik.

Om man skulle föreställa sig att den sammansatta koden skiftade över till en integrerad kod i idrottsträning för barn skulle de enskilda tränarna få mindre frihet. Om det enskilda tränande barnet därmed sattes i centrum

skulle hans/hennes handlingsutrymme och påverkansutrymme öka, något som i sin tur skulle medföra att maktbalansen förändrades och därmed även klassifikationen ändras. Förändringen i klassifikation skulle rimligen även påverka inramningen på så sätt att tränaren skulle känna ett behov av starkare inramning som därmed skulle ge ”tillbaka” en del av kontrollen över exempelvis innehåll/övningsval/utvärdering.

Om man alltså utgår från tanken att man under alla träningspass i barn- och ungdomsidrott har att göra med en sammansatt kod, som ett resultat av en stark inramning och en stark klassifikation, borde detta avspeglas i och få konsekvenser för det språkbruk tränarna använder när de instruerar under ett träningspass. De språkliga val tränarna gör – med andra ord det språkbruk de använder – kan i så fall motiveras av den sammansatta koden och därmed sättas in i ett större sammanhang. Om man utgår från att träningspassen karakteriseras av en sammansatt kod skulle man också förvänta sig att de olika träningspassen erbjuder fler likheter än olikheter när det gäller språkbruk och instruktioner, även om utgångspunkten i den nödvändiga progressionsordningen är mer eller mindre tydlig i de olika idrotterna i undersökningen.

I språkbruket under träningspassen finns en dialog mellan tränare och tränande, men inte så att de tränande använder verbalspråk – i stället deltar de tränande barnen i kommunikationen och dialogen genom att försöka utföra den rörelse deras tränare instruerat dem till. Att träningspasset domineras av en verbal monolog från tränarnas sida kan i och för sig förklaras utifrån deras fokus på lärandedimensionen, men framför allt kan man se en förklaring i den sammansatta koden, som i sin tur är ett resultat av en stark klassifikation och en stark inramning. Det rör sig då om ett aktivt och medvetet val av gränsöverskridande som ger karaktären på klassifikationen och inramningen. I och med den sammansatta koden har tränarna fått ett positivt och godkänt maktöverläge när det gäller att bestämma både vad som ska göras och kommuniceras under träningspasset och hur detta innehåll ska kommuniceras. Följaktligen finns en naturlig positiv maktstruktur mellan tränare och tränande, och i situationen finns nedlagt en positiv maktordning.²² En stark klassifikation och en stark inramning som resulterar i en sammansatt kod är i det här fallet förutsättningar för en god inläring och därmed ett bra träningspass.

Ett annat resultat i undersökningen är hur tränarna kan använda vilken typ av språkhandling som helst i sina instruktioner och de kan välja att ut-

²² För att kunna föra djupare diskussioner om ett positivt maktinslag krävs naturligtvis ett kompletterande receptionsperspektiv, som dock ligger utanför ramen för denna artikel.

trycka modalitet eller avstå. Även dessa valmöjligheter förefaller ha sitt ursprung i den sammansatta koden, som alltså gör det möjligt för tränarna att fritt variera mellan de modala hjälpverben *ska* och *kan* respektive enkelt presens när de ger sina instruktioner eftersom funktionen hos deras yttranden blir ändå densamma, med samma styrka i uttalandet och samma krav på handling som respons. Härmed kan tränarna också förhållandevis oproblematiskt använda direktiviska imperativer som kräver handling som respons, även om den här typen av uppmaningar bara används under själva genomförandet av en övning. I förlängningen av ett resonemang om språkhandlingar och modalitet ligger också hur tränarna ställer frågor – eller inte ställer frågor – till de tränande. Resultatet av undersökningen visar tydligt hur tränarna ställer kvesitiva, eftersökande frågor endast under de mer lekbetonade delarna och hur de rogativa frågorna dominerar i övriga moment och inslag. Åter kan resultatet förklaras med den sammansatta koden som styr innehållet i passet och sättet som innehållet ska genomföras.

De resultat jag hittills presenterat och diskuterat måste givetvis ses i ljuset av att de i första hand baseras på en kvalitativ undersökning, men där vissa inslag är resultatet av en kvantitativ undersökning. Det empiriska materialet utgår från två träningspass i de respektive individuella idrotterna friidrott, jujutsu och gymnastik, och detta öppnar givetvis upp för diskussioner om de enskilda tränarnas personliga egenskaper och just det faktum att de här aktuella idrotterna tränas enskilt om än i grupp. Idrotterna skiljer sig också åt när det gäller krav på progression i övningarna liksom hur tränarna tilltalar de tränande. Detta kräver fördjupade diskussioner utifrån ett större empiriskt material.

För framtida forskning är det därför rimligt att komplettera det empiriska materialet med inspelningar från fler träningar – med andra tränare – från samma tre idrotter men även komplettera med material från lagidrotter. Men inte desto mindre pekar resultaten från den aktuella undersökningen på att tränarspråket i idrottskontext är ett högst relevant forskningsfält och att begrepp som klassifikation, inramning och kod (Bernstein 1971, 1975, 1979) är relevanta redskap för att diskutera hur ett sådant tränarspråk ser ut, varför det ser ut som det gör och kanske också vilken effekt det har för de tränandes utveckling. Resultaten visar också att de tränande måste utveckla en språklig kompetens för att förstå språkets funktion i det sociala sammanhang som träningspasset utgör, som går att jämföra med Lundgrens (1989:223) diskussion om att en elev måste förstå samma saker i det sociala sammanhang som kännetecknar undervisningen, som även den är ”begränsas av ramar,

styrd av kursplaner och utvärderingskrav”. Tränarspråk i idrottskontext kräver alltså vidare forskning.

Referenser

- Abrahamsson, Niclas (2009): Andraspråksinläring. Lund: Studentlitteratur
- Andreasson, Jesper (2007): Idrottens kön: genus, kropp och sexualitet i lag-idrottens vardag. Lund dissertations in sociology. Lund: Sociologiska institutionen
- Bernstein, Basil (1971): On the Classification and Framing of Educational Knowledge. I: Knowledge and control. New directions for the sociology of education. London: Collier-Macmillan Publishers.
- Bernstein, Basil (1975): Class, Codes and Control. Vol 3: Towards a Theory of Educational Transmissions. London
- Bernstein, Basil (1977): Class, Codes and Control. Vol 4: The Structuring of Pedagogic Discourse. London
- Bernstein, Basil (1979): Codes, modalities and the process of cultural reproduction: a model. I: Pedagogical bulletin, 7
- Bernstein, Basil (1996): Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research, Critique. London: Taylor & Francis
- Bowe, Heather & Kylie Martin (2007): Communication Across Cultures: Mutual Understanding in a Global World. Cambridge: Cambridge University Press
- Einarsson, Jan (2004): Språksociologi. Lund: Studentlitteratur
- Ekberg, Jan-Eric (2009): Mellan fysisk bildning och aktivering: en studie av ämnet idrott och hälsa i skolor 9. Malmö studies in educational sciences. Malmö högskola: Lärarutbildningen
- Eliasson, Inger (2009): I skilda idrottsvärldar: Barn, ledare och föräldrar i flick- och pojkfotboll. Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen, Umeå universitet. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå universitet
- Fitzgerald, Helen (2003): How different are we? Spoken discourse in intercultural communication. Clevedon: Multilingual Matters
- Fundberg, Jesper (2003): Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskulinet. Stockholm: Carlsson
- Gumperz, John Joseph (1982): Discourse strategies. Cambridge: Cambridge Univ. Press

- The handbook of discourse analysis (2001): Ed. by Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, and Heidi E. Hamilton. Blackwell handbooks in linguistics. Oxford: Blackwell
- Heath, Christian, Hindmarsh, Jon & Paul Luff (2010): Video in qualitative research. London: Sage Publications
- Hellpong, Lennart & Per Ledin (1997): Vågar genom texten. Handbok i brukstextanalys. Lund: Studentlitteratur
- Holmberg, Per, & Anna-Malin Karlsson (2006): Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. Ord och stil 37. Uppsala: Hallgren & Fallgren förlag
- Interaktion och kontext: nio studier av svenska samtal (2007): Red: Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen. Lund: Studentlitteratur
- Jönsson, Kutte (2017): Idrott och interpellation. Om tränares talhandlingar i tre sporter. I: idrottsforum.org. Nordic Sports Studies Forum.
- Kettunen, Tarja, Poskiparta, Marita & Leena Liimatainen (2001): Empowering counseling – a case study: nurse–patient encounter in a hospital. I: Health Education Research. Theory & Practice, 16:2, S. 227–238
- Larsson, Håkan & Birgitta Fagrell (2010): Föreställningar om kroppen: kropp och kroppslighet i pedagogisk praktik och teori. Stockholm: Liber
- Linnér, Bengt (1984): Litteratur och undervisning. Om litteraturläsningens institutionella villkor. Doktorsavhandling, Lunds universitet. Malmö: LiberFörlag AB
- Lundgren, Ulf P (1972): Frame Factors and the Teaching Process. A Contribution to Curriculum Theory and Theory on Teaching. Doktorsavhandling. Göteborgs universitet
- Lundgren, Ulf P (1977): Model Analysis of Pedagogical Processes. Lund: LiberLäromedel/Gleerup
- Lundgren, Ulf P (1989): Att organisera omvärlden. En introduktion till läroplansteori. Stockholm: Utbildningsförlaget på uppdrag av Gymnasieutredningen
- Lundin, Katarina (2006): Funktionen i fokus. Situationsanpassad kommunikation under träningspasset. I: Lekt och lärt. Vänskrift till Jan Einarsson 2006. Red: Sofia Ask m.fl. Rapporter från Växjö universitet Nr 16 2006
- Lundin, Katarina & Bengt Linnér (2015): Tränarens språkdilemma – Hur får man barn att förstå? I: Tidskrift för svensk idrottsforskning 2015:3.
- Melander Marttala, Ulla (1995). Innehåll och perspektiv i samtal mellan läkare och patient: en språklig och samtalsanalytisk undersökning. Diss. Uppsala: Univ.

- Norrby, Catrin & Gisela Håkansson (2010): En introduktion till sociolingvistik. Stockholm:Norstedts förlag
- Norrby, Catrin (2014): Samtalsanalys. Så gör vi när vi talar med varandra. Lund: Studentlitteratur
- Petersson, David (2014): The Highest Force Hypothesis. Subordination in Swedish. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 72. Lunds universitet: Institutionen för nordiska språk.
- Ringnér, Anders, Öster, Inger, Björk, Marita & Ulla Hallgren Graneheim (2013). Talking via the child: discursively created interaction between parents and health care professionals in a pediatric oncology ward. *Journal of Family Nursing*, 19(1), 29-52.
- Saeed, John I (2009): Semantics. Third edition. Blackwell Publishing Ltd.
- Samtal och grammatik: studier i svenskt samtalsspråk (2005): Red: Jan Anward & Bengt Nordberg. Lund: Studentlitteratur
- Saville-Troike, Muriel (2003): The ethnography of communication: an introduction. 3. ed. Oxford: Blackwell
- Searle, John R (1979): Expression and meaning: studies in the theory of speech acts. Cambridge: Cambridge University Press
- Sociolingvistik (2008): Red. Eva Sundgren. Stockholm: Liber
- Svenska Akademiens grammatik (1999): Red: Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Erik Andersson. Stockholm: Nordstedts Ordbok 1999
- Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle (2013): Red: Hyltenstam, Kenneth & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur 2013
- Svingby, Gunilla (1972): Läroplaner som styrmedel för svensk obligatorisk skola. Teoretisk analys och ett empiriskt bidrag. Avhandling. Göteborgs universitet
- Vetenskapsrådet (2017): God forskningssed. Vetenskapsrådets rapportserie.
- Wallberg-Gustafsson, Anna (2016): Stärkande samtalsstrategier i barndiabetesvården: fyra fallstudier av konsultationer med läkare, sköterskor och invandrarfamiljer. Lunds universitet: Nordlund.
- Whitehead, Margaret (2007): Physical Literacy: Philosophical Considerations in Relation to Developing a Sense of Self, Universality and Propositional Knowledge. *Sports, Ethics and Philosophy*, Volume 1:3
- Öhman, Marie (2007): Kropp och makt i rörelse. Örebro studies in sociology. Örebro universitet